

Jorjo TADIĆ

DIDAK PIR*

ŽIVOT

MEĐU istaknutim Jevrejima koji su boravili u Dubrovniku bio je i veliki pjesnik Didak Pir ili Jakov Flavije.¹ Poslije duga lutanja po raznim zemljama Evrope, Didak je došao i u Dubrovnik, gdje je ostao više od 40 godina. Svojim pjesničkim djelima, velikim sposobnostima, kulturom i znanjem klasičnih jezika, ovaj humanist je imponovao mnogim Dubrovčanima, te uticao na njih i na njihovo duhovno stvaranje. Mnoge je među njima, izgleda, podučavao i upućivao u poznavanje staroklasične kulture, čime je vršio još jači uticaj na njihov intelektualni rad u jednom od najvažnijih perioda kulturne prošlosti Dubrovnika.

Didak Pir² se rodio 5. aprila 1517. god. u Evori (Evora) u Portugalu, pa se kasnije često nazivao »Ebovensis« ili »Lusitanus«. Pripadao je nekoj staroj, dosta bogatoj porodici starosjedilaca u Evori. Imao je još dva brata, a otac mu je umro kasnije dok je on boravio u Italiji.

Didakov djed je obraćao mnogo pažnje na njegov odgoj u djetinjstvu. Kasnije je prešao u Lisabon, zatim, izgleda, u Koimbru, dok je univerzitet pohadao u španjolskom gradu Salamanki. Ali kada je imao 18 godina umre mu majka, a u isto vrijeme otac zapadne u teške materijalne prilike. Po očevoj odluci morao je da napusti roditeljsku kuću te pređe u Španiju, izgleda u Sevilju ili Toledo. Kao Jevrej nije mogao ondje ostati, te se preseli u Flandriju, u grad Liež (Liège). U onim krajevima se zadržavao nekoliko godina, a kroz to vrijeme je obišao mnoge flandrijske gradove i upoznao mnogobrojne istaknute domaće i jevrejske ličnosti. Tu se ponovno našao s Amatom Luzitancem, kojega je već otprije poznavao s uni-

* Poglavlje iz knjige pok. prof. dr. Jorja Tadića *Jevreji u Dubrovniku*, Sarajevo 1937, izd. »La Benevolencia«, str. 298.

¹ Didak Pir (Didacus Pyrrhus) nazivao je sebe i Jakov Flavije (Jacobus Flavius ili J. Ebovensis). Ime Didak je, vjerovatno, uzeo prema španskom imenu Diego. A grčka riječ pyrrós znači isto, što i latinska flavus, naime crvenozut, žut. Inače ime Jacobus bilo je lično ime njegova oca, pa ga je, možda, odatle uzeo. Biografiju Didaka Pira smo izradili po najboljoj studiji o njemu koju je Đ. Körbler objavio u »Radu« 216 (1917), 1—169, pod naslovom *Život i rad humanista Didaka Portugalca, napose u Dubrovniku*. Na mnogim mjestima smo se poslužili rezultatima Körblerova rada, ali to nismo zasebno naveli, da ne bismo morali ovdje često citirati tu studiju.

Još smo se poslužili: Fr. M. Appendini, *Notizie . . .*, 324—327; Ur. Appendini, *Carmina, accedunt selecta illustrum Ragusinarum poemata* (Dubrovnik 1811), 204—244; Toma Krša, *O životu i djelima Didaka Pira*; i prevedeno u »Srdu« 11 (1903), 860—863, 1139—1150; P. Budmani, *Djela Dinka Zlatarića* (Stari pisci hrvatski XXI), str. XX; Dr. J. Kasumović, *Pjesme Urbana Appendinija i s njima izdana antologija dubrovačkih latinskih pjesnika* (=Rad. 174), str. 52—74.

verzitetu u Salamanki. Otada se njih dvojica nisu duže rastavljala do njihova dolaska u Dubrovnik. Iz Flandrije su prešli u Italiju, te Didaka nalazimo u Ankoni, Rimu, Pezaru, Ferari, a po svojoj prilici i u Veneciji.

U Ferari se Didak nalazio 1547. god. Tu se bio upoznao s filologom Lilijem Gregorijem Giraldu, u čijoj se kući jednom raspravljalo o znamenitim pjesnicima onoga vremena. Didak je tada govorio o portugiskim, španjolskim i engleskim pjesnicima, ali za vrijeme njegovog referata prekinuo ga je sam Giraldu, te održao kratak pohvalni govor o Didaku. Giraldu je o njemu govorio kao o već poznatom i uglednom pjesniku, izjavljujući da bi bio mnogo bolja i veća djela napisao, da nije onoliko lutao svijetom i provodio nemiran život.³

God. 1549. bio je Amat Luzitanac u Ankoni, a s njime, vjerovatno, i Didak Pir. Ondje se upoznao s Portugizom Ambrozijem Nikandrom, upraviteljem jakinske škole, s kime je zajednički radio na podučavanju mladeži u grčkom i latinskom jeziku. Iz Ankone je Didak, preporukom nekoga kardinala, dobio dozvolu da posjeti Rim, u kojem je ostao duže vremena. Stupanjem Pavla IV na papinski prijesto, Jevreji u njegovoj državi bijahu izloženi oštrim napadajima i progonima. Tada se i Didak, kao i mnogi drugi, preseli u Pezaro, a odatle u Feraru, gdje ga sretamo 1557. god. Nije sigurno da je išao u Egipat i Palestinu, kako neki tvrde, ali je neko vrijeme boravio u Carigradu. Odatle se povratio početkom 1558. god. u Dubrovnik, baš u vrijeme Amatova boravka u onom gradu. U Carigradu je bio bolestan, a kako se nije bio potpuno oporavio, to mu se putem bolesti pogoršalo. Na povratku u Dubrovnik Amatus ga je neko vrijeme liječio u Lazaretima na Pločama i potpuno izliječio. Otada Didak stalno boravi u Dubrovniku, osim što je, koliko se čini, neko vrijeme bio u susjednom Herceg-Novome.

Neki stariji dubrovački historičari⁴ misle da je Didak, za svoga boravka u Dubrovniku, bio profesor staroklasičnih jezika u državnoj školi. S time se slaže i najbolji njegov biograf, Dr Körbler (str. 82, 164), iako za to nije našao potvrde u arhivskim izvorima, te njegovo namještanje u državnoj gimnaziji dovodi u vezu s odlukom dubrovačke vlade od 27. februara 1557. god. o reorganizaciji škole i uopće vaspitanja omladine.⁵ U tom vladinom zaključku se određuje da učitelji podučavaju u grčkom jeziku onu djecu koja pokazuju volju za to, dok su latinski jezik i ostalo morali svi da uče. Kako je Didak došao u Dubrovnik po prilici godinu dana poslije toga vladina zaključka, i kako je bio vrlo dobar poznavalac staroklasičnih jezika, a k tome je u Dubrovniku ostao oko pola vijeka i u svojim pjesmama spominje veliki broj Dubrovčana koji su onih godina prošli kroz dubrovačke škole, to se kasnije zaključivalo da je Didak sve to vrijeme proveo u državnoj službi kao profesor dubrovačke gimnazije.

Za sve ovo nismo našli nikakve potvrde u dubrovačkim arhivskim dokumentima. Premda smo pregledali sve zapisnike sjednica dubrovačke vlade i sabrali sve odluke u vezi s državnom školom, njezinim direktorima, profesorima i učiteljima, ipak nismo našli nihi jednu vijest koja se odnosi na Didaka Pira kao nastav-

³ Körbler, 3.

⁴ Serafin Crijevi, *Bibliotheca Ragusina*, IV; Seb. Dolce, *Festus litterario-ragusini sive virorum litteratorum, qui usque ad annum MDCCCLXVI in Ragusina claruerunt ditioe* (Venetiis 1767), br. 106; Appendini, II, 324—327. Cit. kod Körblera, 13—15.

⁵ *Cons. Rag. LXVII*, 180. — Zaključak je pripočeo Körbler u »Radu« CCV, 143 i d.

nika gimnazije u Dubrovniku. Prema tome mislimo da Didak Pir nije bio njezin profesor.

Ko poznaje ondašnje prilike u Dubrovniku, kao i držanje Dubrovčana prema Amatu Luzitancu, teško će vjerovati da bi Dubrovčani bili povjerali odgoj svoje djece Didaku Piru, koji se otvoreno priznavao Jevrejnom. Ako su i puštali jevrejske liječnike da liječe bolesnike, uprkos velikog otpora crkvenih predstavnika, ipak Dubrovčani onoga vremena nisu bili toliko liberalni da bi svoju djecu povjerali brizi, nadzoru i uticaju jednog Jevrejina.

Ali ako Didak nije bio u državnoj službi, on je ipak mogao da privatno podučava dubrovačke dječake. Time se dade objasniti njegov veliki interes za omladinu, za njezino moralno i intelektualno vaspitanje i napredak, čemu je Didak u mnogim svojim djelima obratio posebnu pažnju. Mnoge svoje pjesme on je ispjevao da bi u njima pružio omladini norme za moralno i ispravno življenje, da bi mlade ljude potakao na vršenje njihovih dužnosti i pravilno shvatanje poziva u životu. Ova uloga didaktičnog pjesnika, koju je Didak često preuzimao na sebe, pokazuje da je i u Dubrovniku, gdje su te njegove pjesme nastale, održavao neprestanu i neposrednu vezu s omladinom. Stoga držimo da je Didak, po svoj prilici, bio privatni učitelj mnogih mladih Dubrovčana, vjerovatno onih koji su htjeli da steknu neko veće i solidnije znanje staroklasičnih jezika, ili onih koji su se spremali da nastave više studije na univerzitetima Italije. Podučavajući tako neke mlade Dubrovčane, Didak je od njih svakako primao nagradu za svoj rad, a ponekad i darove. Taj njegov rad mora da mu je donosio neke prihode, koji su mu omogućavali življenje u Dubrovniku. Svakako, živeći u dubrovačkom getu i ne radeći nikakav važniji posao, možda je podučavao i djecu ostalih Jevreja, a nije isključeno da je vršio i službu učitelja čitave jevrejske općine u Dubrovniku.

Inače, sudeći po nekim pjesmama u kojima pjeva o sebi i o svojim doživljajima, Didak je u Dubrovniku dosta oskudno živio. Sa tugom se sjeća svoje domovine Portugala i rodnoga mjesta, koje je u mladosti napustio da onda kao lutalica provede ostali dio svog života u stranome svijetu i u oskudici. Zavidio je nekom pjesniku, izgleda najvećem portugalskom pjesniku Luju Kamoensu, njegovu savremeniku, koji sretno živi u svojoj zemlji, dok su njega nevolja i nesreća istjerale iz roditeljske kuće, te mu je nauka bila jedina utjeha u izgnanstvu. U nekim pjesmama veseli se malim darovima svojih dubrovačkih prijatelja, koji mu zimi šalju drva da se ugrije, a ljeti dobrog vina da se napije i ugasi žeđ. U jednom distihu kaže za sebe da ima upravo toliko prihoda koliko mu je bilo dosta za pristojan život, »jer ne želi nikada biti ni odviše bogat ni potpun siromah« (Könbler, 42). U jednom epigramu napada vrlo oštrim i pogrđnim riječima nekog Jevrejina, koji mu je za 15 dana upropastio veliku svotu od 5.000 dinara, iako ga je Didak držao štedljivim i poštenim čovjekom, dok je on bio grabežljiviji od harpije.

Premda je Didak Pir u Dubrovniku živio skromno, opet se morao nečim baviti, a njegove privatne lekcije nisu mu mogle davati dovoljno prihoda za izdržavanje. Imao je, ne znamo otkuda, neku svotu novca, od koje je drugim davao zajmove, pa mu je, vjerovatno, tako i upropastio 5.000 dinara onaj Jevrej. A, možda je s njime imao i neku zajedničku trgovinu. Na to nas, uostalom, upućuju neke arhivske vijesti koje smo našli o Didaku. Inače, treba istaći, o Didaku smo našli vrlo

malo podataka, što je čudno za čovjeka koji je punih četrdeset godina proveo u Dubrovniku, ma koliko da je skromno i povučeno živio.

U vijestima koje imamo o Didaku nailazimo na jednu nejasnoću. On je, naime, u nekim ranijim dokumentima spomenut kao Didak Izaija Koen (Cohen, Cohem), zatim samo kao Didak, a u nekoliko dokumenata se govori o doktoru Izaiji Koenu. Mi mislimo da je osoba pod svim tim imenima ista, i da je to naš Didak Pir, čije se tačno ime i prezime dosad nije znalo. Po svemu izgleda da Didak (Diego, Didacus) nije bilo ni dio njegovoga ličnog imena, već da se zvao Izaija, a tome se imenu još nadodavalo i Didak zbog toga što se tako potpisivao u svojim književnim djelima. Kasnije, kada je u Dubrovniku duže ostao, Didak mu je ostalo ime pod kojim je bio bolje poznat u običnom građanskom životu.

Dne 24. januara 1559. god. dr Izaija Koen prisustvovao je u getu jednoj svađi među Jevrejima.⁶

Iz 1569. god. imamo nekoliko dokumenata koji se na njega odnose, a od kojih samo jedan ima veze s njegovim književnim radom.

Dne 8. juna izjavio je Mojsije Pardo, levantiński Jevrej, da ima dati »gospodinu (domino)⁷ Didaku Izaiji Koenu (Cohem) 135 dukata kroz godinu dana ... na ime vrijednosti ... bijelih pamučnih platna koje sam od spomenuta gospodina Didaka primio ...«

Dne 7. decembra »gospodin (dominus) Didak Izaija Koen« cedirao je ovu svoju dražbinu »Davidu Koenu, iz Pezara, i Abramumu Izaiji Koenu, iz Ankone«, od kojih je ovaj posljednji, preko Bartolomeja Pešoni, izjavio 23. novembra 1571. da je potpuno podmiren.⁸

Didak je davao novac na zajam, a od svojih dužnika je primao zaloge. Kada se ove založene stvari nisu na vrijeme otkupljivale, onda je bio običaj da ih se najprije pokaže njihovim vlasnicima, te saopći da će biti prodane ako ne plate dug, a onda su se stavljalje na dražbu. Sve se ovo uvijek radilo dozvolom kneza Republike, a preko državnih organa.

Tako je »doktor Didak Jevrej«, 16. oktobra 1569, dao prikazati Izaku Ergasu jedan zlatni lančić, jedan srebrni bokal, jednu srebrnu posudu (vazu), dvanaest kašika i šest srebrnih viljušaka, koji su kod njega bili založeni za 47 škuda i 1 talir.⁹

U jeseni ove iste 1569. godine Didak je neko svoje djelce (opusculus) posvetio dubrovačkoj vladi. Vlada je na svojoj sjednici od 19. novembra zaključila »da se nagradi doktor Didak Jevrej zbog svoga djelca nama posvećenog, a poslije će se kazati za koliko ga treba nagraditi« (21:13 glasova).

Sa strane ovoga zaključka stoji zapisano: Dne 30. avgusta 1583. nagrađen u Vijecu umoljenih (Senat).¹⁰

⁶ *Lamenta de Intus CII*, 130. — V. o tome poglavlje o getu (VIII, 1).

⁷ Naslov dominus = gospodin davali su Dubrovčani samo višim članovima svećenstva, svome knezu, sucima, članovima starih viteških redova, fakultetaki obrazovanim ljudima, bez obzira na njihovo porijeklo, i sličnima, inače su svoju vlastitu titulu uzimali sa ser (messer) = gospodin. Davajući titulu »dominus« i Didaku Izaiji Koenu, znači da je to ono isto lice koje se napred naziva doktorom, a koje je to poštovanje postiglo svojim fakultetkim obrazovanjem.

⁸ *Div. Canc. CLV*, 64.

⁹ *Ibid.*, 130°.

¹⁰ *Cons. Rog. LIX*, 188.

Kako ne znamo ni za jedno Didakovo djelo posvećeno dubrovačkoj vladi, a izdato 1569. god., i jer se u vezi s prednjim zaključkom govori o njegovoj nagradi 1583. god., to mislimo da je u obadva slučaja reč o istom djelu. Jedino držimo da je Didak to svoje djelo završio i prikazao vladi 1569, a tek kasnije ga predao kada je bilo potpuno izdato i štampano, te primio novac od nagrade. Kako je već postojao zaključak o nagradi, to je vlada u sjednici od 30. augusta 1583. samo ispunila drugi dio odluke iz 1569, te odredila »da se doktoru Didaku daruje 15 dukata zbog djelca nama posvećena«.¹¹ U oba slučaja, vjerovatno, mora da je bila reč o onoj pjesmi Didaka Pira u kojoj slavi Dubrovnik i njegove vlasteoske porodice, koja je inače štampana u Veneciji i u Krakovu 1582. god.

U vezi s onom prodajom pamučnih platna iz 1569. god. prikazana je na prihvrat jedna mjenica »gospodinu Izaiji Koenu, doktoru, Jevrejnu«, dne 13. jula 1570. god. Mjenicu je poslao iz Ankone Abram Izaija Koen¹² »gospodinu Izaiji Koenu, vrlo dostojnom doktoru u Dubrovniku«, s tim da 15 dana po viđenju isplati nekom firentinskom trgovcu u Dubrovniku, predstavniku firme Nikola i Tadija Barberini, iz Ankone, 130 škuda i da ih stavi na račun pamučnina prodatih Mojsiji Pardu. Kada je doktor Izaija Koen odbio da prihvati ovu mjenicu, jer da nema nikakva novca Abrama I. Koena, Firentinac je uložio protest.¹³

Iz ove 1570. god. imamo još jedan podatak o stvarima koje je Didak primao u zalog na račun datih dugova. Naime, 28. novembra je »doktor Izaija, Jevrejin«, dao prikazati nekom mastioničaru dva zlatna prstena i dvije vreće trave za bojadisanje, založene za 36 škuda, da ih otkupi, inače da će biti prodate.¹⁴ Ista stvar je urađena 11. aprila 1589, kada je »Didak Jevrejin«, dao prikazati Jakovu Aboafu tri viljuške, tri srebrne sprave za liječenje zubi i jedan zlatni prsten, založene za 4 srebrna talira.¹⁵ Po svemu izgleda da se Didak volio baviti sličnim poslovima, te je davajući novac na zajam imao neke prihode od toga, koji su mu, uz kakvu zaradu, omogućavali skromno življenje u Dubrovniku.

U decembru 1570. god. Didak Koen prisustvovao je kao svjedok isplati nekoga duga.¹⁶

Dne 2. septembra 1574, na zahtjev »Izaije Koena Didaka Jakovljeva, doktora, Jevrejina (de Isai Coen Didacho di Jacho, dotore, Hebreo)«, zaprijetio je dubrovački sud Izaku Ergasu da će biti globljen sa 50 perpera i kažnjen dva mjeseca zatvora ako bude djelima ili riječima vrijeđao »Izaiju Koena Didaka«. Međutim istoga dana slična je prijetnja saopćena, na zahtjev Ergasa, i »Izaiji Koenu Didaku, doktoru Jevrejnu«. Sa strane ovih saopćenja zapisano je: »Za doktora Didaka (pro Didacho dotore)«. ^{16a}

U jesen 1576. god. bilo je došlo do spora između nekih dubrovačkih Jevreja i kapetana nekoga broda koji im je iz Carigrada prenosio teret u Ankonu. Kako u Ankoni nije bilo mjesta u luci da brod izdrži karantenu, to su lučke vlasti Ankone poslale brod u naše krajeve da negdje provede to vrijeme. Kada je opuno-

¹¹ *Id.* LXVII, 180.

¹² Izgleda da je ovo bio Didakov brat. — V. napred o tome.

¹³ *Div. Canc. CLVI*, 105—105'.

¹⁴ *Ibid.*, 185.

¹⁵ V. str. 151.

¹⁶ *Id.* CLXXVIII, 2.

^{16a} *Diver. del Crimin.* IV, 132'—133.

moćenik kapetana uložio neki protest u vezi s ovim protiv šestorice dubrovačkih Jevreja, odgovorio je u njihovo ime »Didak, doktor, Jevrejina«, dne 8. novembra, te svoju protuizjavu dao registrovati u državnoj kancelariji.¹⁷ Sigurno je za to od njih dobio neku nagradu što im je svojim znanjem pomagao u jednom važnom i zapletenom sporu.

I kasnije je Didak nastupao u ime drugih Jevreja, te vršio neka posredništva između njih. Tako je 3 aprila 1581. god. po naređenju civilnih sudaca i na zahtjev »doktora Didaka, Jevrejina, nastanjena u ovome gradu«, registrovana punomoć Jakova Zuri Saso iz Skoplja, sastavljena tamo 7. marta 1581, a koju je poslao u Ankonu rabi Izaija Pernika, da ga zastupa i da u njegovo ime utjera neke njegove tražbine.¹⁸

Dne 24. aprila 1582. god. rabi Abram Kastiel registrovao je dijelove dvaju pisama, pošto su njihovu autentičnost potvrdili Samuel Bono, Samuel Ergas, Abram Abenun i Didak, te pošto su se zakleli »na jevrejski način«. Ova pisma, »prevedena od Didaka Jevrejina, zakletog na način Javreja«, upućena u maju 1581. iz Soluna, bila su trgovačkog sadržaja.¹⁹

Na zahtjev »Didaka Jevrejina«, 10. marta 1589, registrovana je tovarna iskaznica, sastavljena 4. aprila 1588. god. u Rodostu, iz koje proizlazi da je Izak Samuel ukrcao na neki dubrovački brod za račun rabi Baruha Aben Baruha, iz Soluna, 325 raznih koža za rabi Samuela Baruha u Ankoni.²⁰

Za vrijeme svog boravka u Dubrovniku Didak je stanovao u nekoj privatnoj kući. Sam kaže u jednoj svojoj pjesmi da mu je kuća na polju, do valova Jadranskoga mora, gdje dalmatinski trgovac privezuje svoju lađu od južnoga vjetro oštećenu (Körbler, 55). Za svoj stan je plaćao 2.20 napuljskih dukata mjesečnog najma, a vlasnik ili zakupnik kuće je bio neki Leonardo Sumaripa, valjda Talijan. Za njega je u martu 1580. god. položio 12 napuljskih dukata za 10 mjeseci najma, te ih predao dubrovačkom kancelaru Guljelmu Dondini, jer je Sumaripa bio odsutan na moru. Međutim se Sumanipa utopio, te je Dondini predao njegovu bratu novac »doktora Didaka, Jevrejina«.²¹ Inače je pred smrt stanovao u getu, ali ne znamo da li u istoj kući.

God. 1592. ponovno se spominje jedan trgovački posao Didakov. Dne 20. oktobra četvorica već poznatih Jevreja prodali su na dražbi »Didaku Piru, Jevrejinu«, jednu trubu raza od 117 lakata po 51 dinar lakat, koji je Aron Abeatar bio dao zaplijeniti svome dužniku Izaku Suriani. Abeataru je Didak u svemu platio 127 talira.²²

Dosad se nije ništa znalo o Didakovoj smrti, nego su se na osnovu jedne njegove pjesme pravile razne kombinacije. Fr. M. Apendini²³ kaže da je u njegovo doba (1803) kod Dubrovčana još postojala tradicija da je pod starost prešao u Herceg-Novi i ondje umro, jer da je želio biti pokopan na jednom jevrejskom groblju. Međutim je i u Dubrovniku postojalo jevrejsko groblje, pa zbog toga

¹⁷ Div. Canc. CLXII, 182—183.

¹⁸ Procurae Canc. II, 127—127'.

¹⁹ Div. Canc. CLXIX, 69 retro.

²⁰ Id. CLXXVII, 143.

²¹ Id. CLXVI, 64. — Kako je ovdje reč o malome najmu, te se i ne spominje »affictus«, nego »pensio«, to mislimo da je Didak stanovao samo u jednom odjeljenju kuće ili u kojoj sobi.

²² Id. CLXXXIII, 42 retro.

²³ Apendini, II, 327.

nije trebalo odlaziti u Herceg-Novi, gdje je uvijek bilo znatno manje Jevreja. Apendinijev brat Urban, koji je objavio neke Didakove pjesme, kaže da nije mogao naći podataka o mjestu njegove smrti.²⁴ I sve do najnovijega vremena uzimala se njegova elegija iz *Tri knjige moralnih pjesama*, ispjevana u Herceg-Novome, kao dokaz da je on doista pokopan u onome mjestu.²⁵ Međutim, mi to potpuno odbacujemo, jer smo nedavno našli Didakov testamenat,²⁶ iz kojega vidimo da je umro polovinom mjeseca maja 1599. god. u Dubrovniku i da je u svojoj posljednjoj volji ponovio želju iz one latinske elegije da, naime, bude pokopan na jevrejskom groblju pored svoje braće Jevreja, ali ne u Herceg-Novome, nego u Dubrovniku.

Svoj testamenat je napisao kao dr Izaija Koen, pod kojim smo ga imenom našli spomenuta u arhivskim dokumentima četrdeset godina ranije. Testamenat je sastavio 6. novembra 1597. god. »u kući u kojoj stanuje spomenuti testator, u getu gdje stanuju Jevreji«. Kodicil ovome testamentu sastavio je nekoliko dana pred svoju smrt, 9. maja 1599. god., a testamenat mu je otvoren i registrovan odmah poslije njegove sahrane, 17. maja. Prema tome, mislimo da je Didak umro dan prije, tj. 16. maja. Testamenat započinje ovako: »Nalazeći se ja Izaija Koen, doktor, Božjom milošću, pri zdravoj i prisebnoj pameti, ali ipak slab tijelom, pravim i određujem ovaj svoj posljednji testamenat . . ., kojim preporučujem dušu Gospodu Bogu, a tijelo hoću i određujem da bude pokopano na Pločama, na mjestu gdje se pokopavaju moja braća Jevreji.« Zatim ostavlja svojim nećacima 200 dukata; bratu Haimu Jakova Koen 5 dukata; dubrovačkoj sinagogi 2 dukata, s time da se predaju nastojniku hrama prije njegova pogreba; gospođi Ori, kćeri gospođe Klare Abensahen, 100 dukata na ime pomoći njezina miraza; »a sve ostalo moje imanje, koliko novac, toliko odjeću i ostalu robu, ostavljam gospođi Zoi (Giola) nekoć ženi pok. Josipa hirurga, dvjema kćerima rečene Zoe, tj. Tamari i Raheli. Ove, Zou i njezine kćeri, određujem univerzalnim nasljednicima, te naređujem rečenoj Zoi da mora udati svoje kćeri, kada za to bude vrijeme, za one koje joj ponude moji nećaci. Ovima, Zoi i njezinim kćerima, ostavljam napred spomenuto za mnoge usluge i dobročinstva koje sam za života od nje primio, a nadam se da ću imati i do smrti . . .« Od svojih nećaka spominje samo Haima Izaiju Koena, a u vezi s jednim zapisom iz 1602. god., zabilježenim sa strane testamenta, spominje se i Didakov drugi brat Abram Koen.²⁷ Za izvršioce testamenta odredio je Izaka Abuafa i Mojsija Maestra.

U dodatku testamenta, 9. maja 1599, postavio je za drugog izvršioca testamentu Abrama Abeatara na mjesto Mojsija Maestra, koji je bio odbio da to bude. Zatim je Ori Abensahen odredio 50 dukata, a neke svoje nove tražbine i sve ostalo što se nađe daje Zoi Salama i njezinim kćerima, s tim da izvršioci testamenta sav novac negdje polože, a dobit da im daju za življenje i održavanje. U slučaju da im to ne bude dostajalo, mogu im davati i preko toga. Inače novac, zaloge, zadužnice i ostalo ima da drži Zoe, te niko ne može od nje tražiti da položi račune, jer je nju određivao za potpunu i apsolutnu gospodaricu svega.

²⁴ Ur. Apendini, *Carnina*, 204.

²⁵ Šik, *Die jüdische Arztn . . .*, 19.

²⁶ *Testamenta Not. LI*, 26—28.

²⁷ Didakova braća Haim Jakova Koen i Abram Koen živjeli su, izgleda, u Ankoni, a Haim je neko vrijeme za Druge Svete Lige boravio i u Dubrovniku. V. o tome prema Poplusu imena.

DJELA

U jednom epigramu Didak govori o sebi ovako: »Prognanik i slab zbog ozlijeđene noge, i drugi Ir, i drugi Kodro, niska roda bijah, pa ipak me vila izmače svjetini i obasu častima, i dade mi ime koje nikad neće umrijeti.«²⁸

S ovakvim pouzdanjem gledao je Didak Pir na svoje književno djelo, koje po množini i raznolikosti sastava, te umjetničkoj vrijednosti, doista može da trajno očuva ime i uspomenu na ovog pjesnika lualicu i izgnanika, koji je svojim sposobnostima još jednom ukazao na veliku duhovnu snagu jevrejskog naroda.

Za svog života Didak je objavio nekoliko puta svoje pjesme, ali u dva njihova izdanja sakupio je glavni dio svoga rada. Prvi put je veću zbirku pjesama izdao u Veneciji 1592. god., a drugi put u istom mjestu 1596. god. preštapao prvo izdanje nadodavši neke nove pjesme. Osim toga, za života su mu objavljene i druge pjesme, o kojima će kasnije biti govora.

Glavna zbirka Didakovih pjesama ima skoro jednak sadržaj u oba izdanja (1592. i 1596), a podijeljena je u dvanaest dijelova, od kojih je skoro svaki nekome drugom posvećen.

Prvi dio knjige obuhvataju distisi pod naslovom »Mali Katon ili moralni distisi«, koji su posvećeni libabonskim učiteljima. Ima u svemu oko hiljadu stihova, kojima je dao naslov prema starom rimskom zborniku iz II stolj. poslije Hrista, a koji je poznat pod imenom *Katonov? distisi*. Didak je uzimao građu iz te Katonove zbirke, kao i grčkog zbornika Pitagorinih moralnih pravila, ali Didakovi distisi samo po sadržaju dijelom podsjećaju na njih, dok im je pjesnička forma sasvim originalna. U svojoj zbirci Didak je dao više moralnih pravila nego što ih imaju oba staroklasična zbornika, a kod njega ima i mnogo toga što je sam opazio, doživio ili doznao, te iznio u stihovima. Svrha je Didakova »Katona malog« bila da omladini dade osnovna moralna uputstva za život u lijepo sastavljenim stihovima, koje su mladići mogli da nauče napamet i zapamte. Tu ima mnogo poslovića, poznatih svima narodima, kao i izreka sastavljenih na osnovu životna iskustva. Tako se, da navedemo samo nekoliko primjera, u stihovima iznosi »iskustva, da u svakom ratu odlučuje volja jačega, a pravice da nigdje nema; s vremenom sve da se mijenja; što možeš danas uraditi, ne odgađaj za sutradan; klin se klinom izbija; sve se u životu mijenja; najprije ispeci, a onda tek reci; laskavac se ne razlikuje od tiranina, jer prvi ranjava jezikom, a drugi mačem; škrt čovjek ne šteti za sebe, nego za baštinike, itd.« (Körbler, 40). U drugim distisima omladini »preporučuje umjerenost u svemu, da ne robuje tijelu i njegovim nagonima, ljubi samo krepostan život, čuva se svake zloće i općine, za domovinu, kralja i vjeru, ako bude potrebno, žrtvuje i život«. Zatim potiče mladiće da se čuvaju pokvarenih žena, koje su pohlepne samo za novcem. Ali ni o drugim ženama Didak ne misli dobro, »jer im prigovara, da ne poznaju ništa srednje između ljubavi i mržnje; da se mnogo služe ličilom i svakojakim mastima, kako bi se učinile ljepšima, nego što uistinu jesu; da su veoma pro-

²⁸ Exul et offenso pede debilis, Irus et alter,
Alter et obscuro sanguine Codrus eram,
Musa tamen vulgo subdixit, et auxit honores,
Et nunguam moriens nomen habere dedit. (Srd. II (1903), 1150).

mjenjive čudi; da vole svakojake spletke; razumna je žena rijetka pojava na svijetu i pravo čudo...» (Körbler, 41).

Za Didakove moralne distihe kaže latinista pok. Đ. Körbler da su ispjevani toliko dobrim latinskim jezikom da bi mu teško mogao išta prigovoriti i najbolji poznavalac latinskoga, jer nema »u njima riječi, za koju ne bismo našli potvrde u rimskih klasika, a i red je riječi u svakom distihu takav, da nema u njima ništa tvrdo ili ukočeno« (str. 47). Sličan sud o Didakovu pjesničkom djelu ima i dr I. Kasumović.²⁹

U drugom dijelu svoje velike zbirke pjesama Didak je sakupio svoje epigrame o darovima, ugledajući se time na slavnog rimskog pjesnika Marka Valerija Marcijala, koji je isto tako ispjevao dva zbornika epigrama (Henia i Apophoreta) o darovima koje su Rimljani dijelili prijateljima ili gostima o svetkovini Saturnalija i u drugim svečanim prigodama. Didakova se zbirka također naziva Xenia, a u njoj pjeva o draguljima, biserima, cvijeću, vodi, travama, životinjama, peradi, igračkama i sl., ali i o predmetima i pojavama koje nemaju veze s darovima. Cijelu je zbirku *Xenia*, posvetio nekome Janusu Klaudiju, dubrovačkom građaninu. Ali kako među Dubrovčanima onoga vremena nismo nikada našli nikoga iz porodice Klaudija, to mislimo da se ovdje radi o pseudonimu ili pjesničkom imenu, koje je neko od Dubrovčana, ugledajući se na ondašnje humaniste, uzeo iz rimske prošlosti.

U ovoj svojoj zbirci Didak spominje i neke epizode iz svoga života, kao i neke Dubrovčane, svoje prijatelje i dobre poznanike. Među ostalim govori o svome boravku u nekim gradovima Italije, zatim o svom vrtu u kojem odgaja dinje, hvali hvarske smokve i neke suhe šljive koje dovoze u Dubrovnik, te dubrovački kupus i morsku ribu, dok pirinač ne voli da jede.

Cijela zbirka *Xenia* ima 229 distihova, svaki je s osobitim natpisom, a neki i s kraćim ili dužim tumačem pod natpisom »Schoſtun«. Stihovi su ispjevani u vrlo dobrom latinskom jeziku, te se u svemu mogu takmičiti s Marcijalovima (Körbler, 63).

Treći dio knjige zaprema 18 distiha i nekoliko povijesnih tumača pod naslovom »Kraljevi Portugala (Portugalliae reges)«, u kojima je Didak, sasvim ukratko, kazao ponešto o svakom portugalskom vladaru od polovine XIII stolj. do Filipa I (1581—1598).

U četvrtom dijelu, pod naslovom »Imena gradova (Urbiū nomina)«, ima također 18 distihova. U njima se spominju svi važniji španjolski i portugalski gradovi, te je svakome od njih namijenjen po jedan distih.

U petom dijelu, u kojem Didak nabraja »Pjesnike i govornike grčke i latinske, dostojne oponašanju (Qui poetae et oratores tum graece tum latini imitatione digni)«, ima 27 distihova, a u njima preporučuje omladini neke pisce ili pojedina njihova djela. Te je pjesme posvetio dubrovačkom kancelaru i pjesniku Viktoru Bezaleju, iz Bara.

U šestom dijelu svoje zbirke Didak pjeva o pet viteških redova u nekim stranim zemljama, o njihovu postanju i važnosti, sve to u sedam epigrama sastavljenih u elegijskim distihovima. Ove pjesme je, uz jedno propratno pismo, po-

²⁹ »Rad« 174.

svetio pjesniku Dinku Ranjini, koji je bio član toskanskoga viteškoga reda Sv. Stjepana, o kome Didak također pjeva u jednom od epigrama.

Sedmi odio knjige zapremaju 24 elegijska distiha u kojima je iznesen »Dijalog između čestitog mladića i kreposne djevojke«, kojima je Didak htio dati mladeži primjer moralna gledanja na odnošaje između zaljubljenih mladića i djevojaka.

U osmom dijelu zbirke nalaze se »Tri knjige moralnih pjesama«, u kojima ima preko dvije stotine pjesničkih sastava različita sadržaja. Svaka od tih knjiga posvećena je po jednom dubrovačkom intelektualcu. Prvu knjigu Didak je posvetio pjesniku Dinku Zlatariću, drugu matematičaru i astronomu Antunu Medu, inače trgovcu, a treću pomorcu Franu Sagroeviću (Sirgi), koga je naš pjesnik mnogo cijenio i hvalio. Dio »Moralnih pjesama« doista je u skladu s naslovom, pa u brojnim pjesmama ima mnogo moralnih izreka i pouka, kao i u »Malom Katonu«. Ali ima isto tako mnogo pjesama koje nemaju nikakve veze sa moralnim pravilima. U tim pjesmama se spominju razni događaji iz Didakovog života, njegovi prijatelji i poznanici, naročito u Dubrovniku, te mnogo toga što ima veze s njegovom prošalošću. U jednoj pjesmi spominje onu zabranu dubrovačkoga nadbiskupa da katoličke sluškinje dvore Jevreje te njegovu prijetnju upućenu katoličkim djevojkama ako budu spolno općile s Jevrejima.

Didak opisuje u pjesmi svoju staru, krezubu, čoravu, pijanu i prljavu sluškinju, koja bježi iz njegove kuće, jer ga neće više da sluša. A u dva distiha s podsmjehom govori o njezinu strahu pred kaznom kojom je nadbiskup zaprijetio katolikinjama ako se podadu Jevrejima.³⁰

U devetom dijelu knjige, pod naslovom »Hendekasilabi«, ima trideset epigrama podijeljenih u dva dijela. U prvom od tih dijelova epigrama su različita sadržaja, dok u drugom dijelu ima 16 pjesama pod zajedničkim naslovom »Vinski hendekasilabi«. U njima se Didak pokazuje kao ljubitelj dobrog vina koji moli neke svoje znance da mu ga pošalju na dar. Mnogi hendekasilabi sadrže podataka o njegovim ličnim i prijateljskim vezama s Dubrovčanima, a u nekim im se izrugava. Tako je u jednom hendekasilabu napao onoga Jevrejina što mu je upropastio 5.000 dinara.

Deseto poglavlje knjige zaprema njegova »Lirika« sa deset oda i tri kraće pjesme, koje su posvećene Aldu Manuciju mlademu, talijanskom književniku i historičaru. Jedna je od njih ispjevana povodom smrti pjesnika Mavra Vetranovića, a druga je upućena Dinku Zlatariću, i u njoj spominje vino iz njegovih konavoskih posjeda. U dvije ode pjeva o Dubrovniku, i to u prvoj slavi njegove građane koji su očuvali grad, kao i bogove koji ga brane. U drugoj pak moli pomoć raznih dubrovačkih svetaca da očuvaju Dubrovnik od kuge.

Jedanaesti dio knjige posvećen je uspomeni Mavra Vetranovića, a zove se »Nadgrobnne pjesme«. Ima ih 72; ispjevane su nekim evropskim vladarima (Karl V, Franju I, itd.), raznim uglednim ličnostima, dubrovačkim pjesnicima, vlasteli i običnim građanima, te velikom broju nepoznatih ljudi.

³⁰ Körbler na više mjesta ističe da je Didak bio jevrejskog porijekla, ali nije siguran da se za boravak u Dubrovniku priznavao pravim Jevrejnom. Međutim, na osnovu svih onih arhivskih podataka koje smo o njemu iznijeli, ne može biti nikakve sumnje u tome.

Ovoj Didakovoj zbirci dodata je, kao dvanaesto poglavlje, pjesma »O slavnim porodicama koje danas u Dubrovniku postoje«. Prvi put je ta pjesma izdata u Veneciji 1582. god. i posvećena dubrovačkoj vladi, a onda u Krakovu 1582. god. Kasnije je objavljena u oba izdanja glavne zbirke Didakovih pjesama (1592. i 1596), a posljednji put u Dubrovniku 1903. god.³¹

U ovom spisu najprije pjeva o Dubrovniku i njegovoj prošlosti, a zatim redom spominje sve savremene vlasteoske porodice Dubrovnika. O nekima od njih govori samo općenite i neodređene fraze, nekima spominje porijeklo ili kakav značajniji događaj iz njihove prošlosti, dok o nekoliko porodica pjeva samo u vezi s pojedinim živim članovima njihovim ili s kakvom epizodom iz njihova života.

God. 1583. izdao je Didak u Krakovu »Pohvalnu elegijsku pjesmu« u počast Tome B. Budisalića, doktora medicine i titularnog kanonika krakovskog. S Budisalićem je Didak održavao jače veze, te ga nekoliko puta spominje u svojim pjesmama, a njegovom je pomoću bio izdao u Krakovu svoju pjesmu »O slavnim porodicama u Dubrovniku«.

Osim ovih štampanih Didakovih sastavaka, očuvalo se do danas nekoliko njegovih pjesama u raznim starijim rukopisima. Među tim pjesmama ima ljubavnih elegija, od kojih su neke nastale u njegovim mladim godinama, ali ih ima nekoliko koje ne pjevaju o ljubavi. Devetnaest Didakovih elegija objavio je Ur. Apendini 1811. god. U nekoliko pjesama pjeva o vlasteoskim porodicama Menčetića i Sarake, o Simu Benešiću, gruškoj luci, Dinku Ranjini, posljednjim kraljevima Portugala, Nikoli Gučetiću, sultanu Sulejmanu itd., te jednu šaljivu pjesmu o buhi. Za svoga boravka u Herceg-Novom ispjevao je jednu elegiju o svom izgnanstvu, te nadgrobnicu Španjolcima koji su 1538—1539. god. ondje poginuli u borbama s Turcima.

Pjesničko djelo Didaka Pira je obilno, a po svojem sadržaju, formi i obradi vrlo bogato i raznoliko. Ono pokazuje da je Didak bio pjesnik velikih sposobnosti i neobično široke kulture, a u poznavanju staroklasičnih jezika, prošlosti i literature može da se mjeri s prvima u svijetu. Njegovo znanje latinskog jezika bilo je duboko i solidno, zbog čega je svoje pjesme pjevao u klasičnoj latinštini zlatnog vijeka rimske književnosti. Živeći dugo u Dubrovniku i družeći se sa svim istaknutijim intelektualcima onoga grada, o čemu svjedoče brojne pjesme o njima ili njima upućene, mora da je vršio jak uticaj na svoju sredinu. Ako je još davao lekcije iz staroklasičnih jezika, onda je taj njegov uticaj na čitave generacije mladih Dubrovčana bio još veći. To se moralo naročito dobro osjetiti u Dubrovniku, gdje niko nije mogao da se mjeri s njime u poznavanju staroklasične filologije i kulture, a ni modernu literaturu zapadnoevropskih naroda niko nije onako dobro poznao. Već je davno konstatovano da dubrovačka književnost onoga vremena nosi na sebi neke posebne karakteristike, da se razlikuje od one iz prve polovine XVI stoljeća, da se njezini istaknutiji predstavnici počinju ugledati u neka grčka i latinska djela i prevoditi ih, i da se na njihovim književnim djelima osjeća jači uticaj savremene talijanske literature. Iako su neki savremeni dubrovački književnici prevodili i upoznivali staroklasična dela preko talijanskih

³¹ »Srd« II, 184—186, 215—218, i zasebno pod naslovom *Pjesme Didaka Pira* (Srpska dubrovačka biblioteka, 2).

prevoda i talijanskih pjesnika, ipak je karakterističan taj pojačani interes Dubrovčana za stare grčke i latinske pisce. Nije li, možda, baš rad i lični uticaj Didaka Pira došao tu do izražaja, i to preko mladih Dubrovčana, koje Didak često spominje u svojim pjesmama? Istina, već reforma dubrovačke gimnazije iz 1557. god. daje veću vnijednost staroklasičnoj literaturi, a i opće prilike u svijetu i u Dubrovniku pogodovale su novom načinu književnog stvaranja. Ali skoro polustoljetno djelovanje i boravak Didaka Pira, kao i njegov pjesnički rad, sigurno su ostavljali dubokih tragova na novim književnim generacijama Dubrovčana. Ako se jednom bude ispitivalo Didakovo djelo i u tom pravcu, uvjereni smo da će mnogo dobiti na svojem ugledu i važnosti za kulturnu historiju Dubrovnika.

S u m m a r y

Jorjo TADIĆ

DIDACUS PYRRHUS

Didacus Pyrrhus was a friend of Amatus Lusitanus, though younger than the latter. He was born in 1517, at Evora in Portugal and was named also Eborensis and Jacobus Flavius. He was educated at Salamanca. He left his native place rather early and went to Spain and afterwards to Flanders. In company with Amatus Lusitanus he set out for Italy and from there he started for Constantinople. Having returned to Dubrovnik, he found there Amatus Lusitanus and settled down in this place.

While in Dubrovnik, he wrote and published a few collections of Latin poetry. By their value, these poems can be compared to those of the first Latin poets of the Golden Age of the Latin literature. The opinion that Didacus had been teaching at the Lyceum of Dubrovnik was not confirmed. It is possible, however, that he gave lessons to private individuals and to the children of his Jewish brethren. Besides, he was in a small way of business and lent the money.

The real name of Didacus is Dr. Isaiah Cohen; Didacus Pyrrhus and Jacobus Eborensis were his poetical pseudonyms. We could check his genuine name in several documents found in the Dubrovnik Archives.

Didacus died towards the middle of May 1599. His testament, written in the Ghetto of Dubrovnik, has been preserved to the present day; he was buried in the old graveyard outside the town walls.

ENCOMIASTES

CARMINE ELEGIACO.

AD

RNDVM D. THOMAM NATALEM
Rhacusanum, Art. & Medic. Doctorem
præstantissimum, necnon Ca-
nonicum Cracouiẽ.
dignissimum.

CRACOVIÆ

In officina Lazari, Anno Domini.

M. D. LXXXIII.